

Роль і місце політичної опозиції в контексті демократизації українського суспільства

В.Бусленко (м. Луцьк)

В плюралістичних суспільствах політична практика виробила цілий комплекс ефективних засобів і механізмів впливу на державні рішення з метою їх контролю, висунування альтернативної політики та досягнення оптимального захисту інтересів як індивідів, так і соціальних спільнот. Політичне життя ми асоціюємо з виборністю інститутів держави, періодичною їх звітністю, збалансованістю та обмеженням влади, розширенням участі громадян у політичному житті.

Разом з тим при наявності цих атрибутів демократії в українському суспільстві залишаються гострими питання узгодження протиріч у стосунках між владою та спільнотою з приводу реалізації обраного курсу, прозорості та відкритості ухвалення політичних рішень, співучасті громадян в реалізації державної політики. Досвід так званих „молодих демократій” свідчить про те, що навіть і демократично обрана влада, яка обслуговує потреби людей і громад та врегульовує відносини між ними, часто перебуває в конфліктних відносинах з ними. Держава при відсутності арбітражу зі сторони політичних інституцій може певним чином дистанціюватися від проголошеного курсу та, перебуваючи під впливом т.зв. „залізного закону олігархії”, діяти відносно самодостатньо, приймаючи неузгоджені з громадою рішення.

Практичне впровадження принципу підпорядкування меншості більшості часто приводить до прийняття багатьох політичних рішень на користь однієї частини суспільства, тим самим обмежуючи іншу його частину. При цьому відповідальність за реалізацію державної політики перекладається на різні структури. Наслідком цього може бути зниження рівня легітимності влади та наростання абсентеїзму.

Але навіть в європейських країнах з добре функціонуючими демократичними режимами, з тривалою історією толерантності, конкурентної політики і широкої участі населення в політичному житті теж відчувається т.зв. „дефіцит демократії”. Серед громадян широко розповсюджене відчуття, що їхні уряди стали відстороненими та далекими і що самі вибори не можуть гарантувати достатнього вибору та підзвітності [5, 13]. Тому зрозумілим є їх прагнення у поліпшенні демократії шляхом розширення залучення населення у політичні процеси та посилення підзвітності урядів перед тими, хто їх обрав.

У країнах із вже зміцнілою демократичною системою інституціоналізованим інструментом узгодження протиріч між державою і суспільством та подолання відчуженості громадян від влади виступає опозиція. Саме вона є тим ефективним засобом за допомогою якого можна поліпшити демократію. Під опозицією ми розуміємо політичний інститут, який включає в себе сукупність відсторонених від влади партій, організацій, рухів, створений для вираження і захисту альтернативних або протилежних інтересів, які реалізуються в політиці влади.

Цей інститут покликаний виражати оціночні відношення і вимоги до політичної влади, всього суспільства або певної його частини. Опозиція, будучи невід’ємним елементом механізму „стримування і противаг” через демократичні інститути здатна впливати на політичний процес, у тому числі – на процес розробки державної політики та її реалізації. Їй належить конструктивна місія ініціювання дискусії, контролю, виявлення помилок і проблем, домагання корекції урядового курсу, пропонування власних програм [6, 15].

Саме політична опозиція, виражаючи думку певної частини суспільства, здатна акумулювати його негативний по відношенню до влади, протестний потенціал і трансформувати його в конструктивну альтернативну політику. Тим самим опозиція є формою вираження права громадян на відмінні від офіційних політичні погляди та виступає гарантією їх врахування у діяльності органів державної влади.

Надання опозиційним силам повноцінної можливості виражати свою, відмінну від

офіційної, точку зору і конкурувати з правлячою партією в політичному процесі, як засвідчує досвід західних демократій, справляє стабілізуючий вплив на всю політичну структуру суспільства [7, 8] і підвищує ефективність політичної діяльності та рівень легітимності влади. Відсутність опозиції може мати наслідком закостеніння влади, корупцію та зростання соціальних рухів, в тому числі й радикальних.

В залежності від ступеня демократичності політичного режиму змінюється роль і місце опозиції в політичних процесах. В недемократичних режимах опозиція не завжди приймає інституалізовані форми, а її діяльність суворо регламентується державою.

Для перехідного від тоталітарного до демократичного режиму опозиція може мати як легалізований, так і не легалізований характер. Разом з тим створення правової бази функціонування політичної опозиції є важливим, але відносним, фактором демократизації суспільства. Так в Росії юридичне оформлення системної опозиції припадає на травень 1997 р., коли було затверджено Державною Думою федеральний закон „Про правові гарантії опозиційної діяльності в Російській Федерації”. Однак на той час у політичній системі Росії обидва опозиційні табори, як справа „Яблоко” та СПС, так і зліва – КПРФ, характеризувалися сильною ідеологічною риторикою, не виражали множини суспільних інтересів і об’єктивно були не опонентом, а скоріше опорою режиму.

З впевненістю можна говорити про демократичність інституту опозиції, в якому є політико-правові гарантії реалізації певних ідей, концепцій, пов’язаних з критичним відношенням до державної політики. Наявність структурно оформленої та представлені в парламенті опозиції, засвідчує наявність серед політичної еліти альтернативних поглядів та створює можливості контролю над діями влади через парламентську діяльність, опозиційні ЗМІ.

Становлення політичної опозиції в Україні відбувається в контексті демократичних трансформаційних процесів, які С.Гантінгтон назвав „третьою хвилею демократизації”. Безсумніву значною є її роль у поваленні радянського режиму та формуванні представницьких інститутів. Але разом з тим сам факт появи в країні політичної опозиції ще нічого не говорить ні про її реальний вплив політичній процесі, ні про ступінь підтримки населенням запропонованих нею альтернатив.

В Україні опозиція не має юридичного статусу. Наслідком цього є виключення з демократичного процесу механізмів, що використовують конфлікти для вдосконалення та стабілізації політичної системи. Відсутність статусу офіційної опозиції дозволяє політикам замість конструктивного опонування владі, генерування альтернативних шляхів розвитку суспільства, перманентно боротися за здобуття влади як між собою, так і з владною елітою. При цьому опозиційність часто розглядається ними як додаткове знаряддя та засіб в реалізації політичної стратегії.

В умовах правової невизначеності статусу опозиції, політичні сили намагаються вирізнити себе з поміж інших часто задля компенсації власної маргінальності або втрати певної ніші в політиці. Для того щоб бути більш привабливими в очах виборців і продемонструвати певне дистанціювання від влади, вони самоідентифікують себе з конструктивною, народною, справжньою, демократичною опозицією. Однак насправді досить складно здійснити ідентифікацію опозиційності тих чи інших політичних сил. У наукових колах навіть ведуться дискусії щодо наявності в країні справжньої опозиції.

Формування інституту політичної опозиції в Україні та оформлення її конституційної бази відбувається у складних умовах протистояння та політичної боротьби еліти та контреліти, перманентної зміни політичних сил при владі, їх перегрупування. Правляча еліта періоду президенства Л.Кучми не сприймала опозицію як політичного опонента, необхідного для конструктивного корегування власних дій. Вона розглядала її як реальну загрозу власному статусу, владі і власності, а тому намагалася не допустити у „велику політику”. Владі було вигідним існування багатьох ідеологічно та організаційно розрізнених опозиційних сил так як їх об’єднання привело б до формування серйозного політичного

конкурента. Це здійснювалось через застосування до політичних лідерів опозиції методів адміністративного тиску, обмеження їх доступу до ЗМІ. В 2004 р. така тактика привела до радикалізації опозиції, яка відкидала можливість співробітництва з правлячою елітою.

Об'єктивні умови для інституалізації політичної опозиції склалися на початку 2000 р., коли у Верховній Раді України була утворена пропрезидентська парламентська більшість і діяльність якої потребувала юридичних гарантій діяльності. З 2001 р. народними депутатами з провладного та опозиційного блоку, а також тогочасним Президентом Л.Кучмою було запропоновано ряд законопроектів щодо визначення статусу парламентської більшості та парламентської опозиції. Не вдаючись до детальної юридичної експертизи цих документів відзначимо, що неприйняття жодного з них засвідчує як суттєві розбіжності серед депутатських груп і фракцій в оцінці ролі і статусу опозиції в парламенті, так і неготовність йти на компроміс. На нашу думку, кожна з політичних сил виходила з власних інтересів із врахуванням існуючої в даний момент політичної ситуації і не ризикувала стати в те положення, коли їй самій прийдесться виступити в ролі опозиції.

Р.Даль в праці „Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція”, аналізуючи можливість ефективної участі та протесту за умов руху гегемоній і конкурентних олігархій до поліархій відзначав, що чим гостріший конфлікт між урядом і опозицією, то стає імовірніше те, що кожна зі сторін шукатиме шляхів для позбавлення іншої сторони можливостей ефективно брати участь у виробленні політики [3, 17]. Реальне співвідношення сил в парламенті з огляду на майбутні президентські та парламентські вибори давало перспективи кожній з сторін посилити свої політичні позиції.

Російський політолог В.Васильєв, досліджуючи політичну опозицію як соціальне явище, відмітив, що урядовим чиновникам вона не потрібна, тому що їх політика постійно піддається критиці. Для них опозиція в якійсь мірі небезпечна, оскільки зміна влади може призвести до зміни економічного і соціального курсу [2, 51]. Виходячи з цього було досить ризикованим посилити свого політичного опонента, надавши йому статус опозиції. Тому в 2000-2004 рр. в умовах формування двох конкуруючих між собою політичних центрів та гострої боротьби між ними в період президентських виборів питання оформлення конституційної бази опозиції не мало політичних перспектив.

Після президентських виборів 2004 р. з приходом до влади контреліти ситуація дещо змінилась. В умовах проголошеного курсу на демократизацію суспільного життя, владні інституції діяли в умовах реалізації принципу відкритості та прозорості рішень і дій, намагаючись рахуватися з думкою опонентів, в тому числі з опозицією. Опозиційним силам, основним виразником яких була „Партія регіонів”, було надано можливість проявити себе як альтернативу офіційній політиці, виступити суб'єктом виборчого процесу та стати активним учасником формування парламентської коаліції після виборів 2006 р. Тобто умови для діяльності опозиційних партій було створено, однак юридичних основ, а відповідно гарантій, діяльності опозиції, як політичного інституту, так і не було надано. Як і в попередній період взаємодія між владою і опозицією будувалась на принципах біполярності, коли модель поведінки кожної з сторін не важко було передбачити і в основі якої був не конструктивний діалог, а протиборство. Це найбільш рельєфно проявилось в період парламентських виборів 2006 р.

Характерно, що в тактиці опозиції в період з 2004 по 2006 рр. в залежності від конкретної суспільно-політичної ситуації спостерігалися певні зміни. В 2004 р., коли рейтинг глави держави та новоствореного уряду на чолі з Ю.Тимошенко був найвищий, політичні можливості в опозиції були досить обмежені. Тому вона лише підкреслювала свою ідейно-політичну дистанцією з владою, зайнявши вичікувальну позицію. Така тактика характерна і для опозиційних партій західної демократії. В період відносної соціально-політичної стабілізації опозиція вимушена більше маневрувати, брати на озброєння ті лозунги (інтерпретуючи їх по-своєму), які користуються популярністю і направляти вістря своєї критики на окремі, найбільш вразливі аспекти діяльності уряду [7, 14].

Починаючи з 2005 р. в умовах наближення до парламентських виборів, розколу у „помаранчевій” команді та певного зниження рейтингу Президента, Партія регіонів вдалася до критики влади та обіцянки швидких позитивних змін тим самим акумулювавши значну частину протестного електорату і закріпивши за собою імідж опозиційної.

Після парламентських виборів 2006 р. помітна активізація та політична диференціація парламентських фракцій на провладні та опозиційні в ході формування парламентської більшості та керівництва парламенту та уряду.

На практиці перегрупування політичних сил в парламенті після блокування між Партією регіонів, СПУ та КПУ залишає для нової опозиції складні проблеми реалізації свого політичного потенціалу. Адже впровадження конституційних змін передбачає посилення ролі парламентської більшості в реалізації державної влади, а парламентській меншості залишається роль пасивних аутсайдерів, які втрачають функції артикуляції інтересів суспільства, посилюючи відчуженість населення від політики.

Тим самим в країні спостерігається певна суперечливість формування таких взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих одне одного політичних інститутів як парламентська більшість, уряд та опозиція. С.Поршаков, аналізуючи певні закономірності і особливості функціонування політичної опозиції в країнах Заходу відзначив, що правовий статус і роль політичної опозиції в політичній системі суспільства можуть бути виражені по-різному: більш рельєфно в умовах парламентської демократії, менш – при президентській формі правління [8, 39]. Відповідно в Україні з переходом до парламентсько-президентської форми правління опозиція набудатиме політичної ваги в суспільстві. Однак в умовах політико-правового невизначення її статусу, а, відповідно, чітких „правил гри” у політиці, вона залишиться лише певним атрибутом демократії без реальних прав і повноважень. Аналізуючи досвід функціонування політичної опозиції в Україні та Росії, можна провести певну аналогію. На думку Змановського Г.Р. опозиція в Росії є „вмонтованою” в політичну систему, що є закономірним наслідком незавершеності процесу посткомуністичної трансформації [4, 23]. Як і в Росії, так і в Україні він знаходиться на етапі „встановлення демократії”, в ході якого відбувається формування нових політичних інститутів, розширюється можливість населення брати участь у політичному житті, але залишається значна конфліктність стосунків між політичними акторами та їх опонентами.

Складність і суперечливість здійснення такої демократичної процедури як формування парламентської коаліції влітку 2006 р. приводить до думки, що демократія передбачає не лише рівновагу чи компроміс між різними політичними силами, але і їх часткову інтеграцію. Тобто владі варто взяти в союзники опозицією та налагодити взаємовигідне співробітництво. Це означатиме створення першої ланки в ланцюгу компромісів, з чого і внаслідок чого і виростають демократичні процедури [1, 60-61]. Союзи з опозицією означатимуть виникнення в політичній системі важливих складових демократизації.

Таким чином політична опозиція в Україні є чинником незворотності демократичних політичних процесів. Її формування відбувається в складних умовах трансформації політичної системи країни та постійного перегрупування партійних сил.

Юридична невизначеність статусу опозиції, внутрішня конкуренція політичних опозиційних сил, відсутність чітких позицій з приводу напрямів розвитку держави, а також конфліктність в партійному середовищі та певні лідерські амбіції заважають виконувати опозиції покладені суспільством на неї функції. Не дивлячись на наявність демократичних норм та визнання принципів конкурентної політики, опозиція, залишилась „вклиненою” в політичну систему. Не маючи чітких „правил гри у політиці” вона ще не стала інструментом вироблення конструктивної альтернативної політики.

Перехід до парламентсько-президентської форми правління створив об'єктивні умови для інституалізації політичної опозиції. Зміна балансу ваги політичних інститутів влади на користь парламенту та привело до внутрішньої диференціації в таборі опозиції.

Ефективність її діяльності у значній мірі залежатиме від готовності прийняття компромісних з владою рішень та відмови від тактики взаємопоборювання та протистояння.

Література

1. Балабаева З.В. Политическая динамика и оппозиция //Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. Матеріали науково-практичної конференції.– Київ, 1996.– 224 с.
2. Васильев В.А. Оппозиция как социальное явление //Социально-политический журнал.– 1996.– №5.– С. 53-64.
3. Даль Р. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція.– Харків: Каравела, 2002.– 216 с.
4. Змановский Г.Р. Проблема институционализации политической оппозиции в современной России.– Екатеринбург.– 2003.– 24 с.
5. Лоуренс ЛеДюк Учасниця демократія: референдуми у теорії та на практиці.– Х.: Центр освітніх ініціатив, 2002.– 160 с.
6. Рябов С. Оппозиция як джерело альтернативної політики //Вибори та демократія.– 2005.– №4(6).– С. 8-18.
7. Слиска Л., Динес В. Парламентская оппозиция как фактор политической стабильности демократических режимов //Власть.– 2001.– №10.– С. 8-14.
8. Поршаков С. Политическая оппозиция в странах Запада (Некоторые закономерности и особенности функционирования) //Мировая экономика и международные отношения.– 1993.– №3.– С. 35-48.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню проблем інституалізації політичної опозиції в Україні в процесі демократизації. Проаналізовано політичну суб'єктність української опозиції в контексті формування парламентської більшості. Політична опозиція розглядається як чинник незворотності демократичних політичних процесів.